

SOPHIA PERENNIS

Publisher: Iranian Institute of Philosophy

Email: javidankherad@irip.ac.ir

Tel: +982167238208

Attribution-Non Commercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Open Access Journal

SOPHIA PERENNIS

The Semiannual Journal of Sapiential Wisdom and Philosophy

Vol. 19, Number 2, autumn and winter 2023, Serial Number 42

Defining the art of fallacy and the role of imagination in it from Farabi's point of view

PP: 123-147

DOI: 10.22034/IW.2023.361654.1649

Zeynab Barkhordari*

Seyyedeh mahdiyeh Poorsaleh Amiri**

Abstract

The present essay is an explanation of fallacy from Farabi's opinion and the role of imagination in it. The subject of fallacies, public affairs, the foundations of fallacies, suspect fame, illusory certainty, and the purpose of this industry are false imagination in the form of truth. Taking "Mahaki" and "Mushabhah" are for the reasons of its interference with the art of poetry, and taking it as the basis of science. Taking "Mahaki" and "Mushabhah" is for the reasons of its interference with the art of poetry. Among the roles of imagination in knowledge and fallacy: responsible for the powers of similarity and contrast and weakness in them. The use of imaginary ideas of the properties of things instead of the first meaning of special knowledge, because of their distance from the truth of things, there is a possibility of confusion and fallacy. Being placed in an imaginary epistemological existence.

*Associate Professor in department of Islamic Philosophy and Theology, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Tehran. E-mail: barkhordariz@ut.ac.ir

** PhD student in the field of Islamic philosophy and theology, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Tehran. E-mail: poorsaleh68@gmail.com

Received date: 11/9/2022

Accepted date: 4/2/2023

Key words: fallacy, power of imagination, Delusion, false imagination as truth.

Extended Abstract

public affairs. the common principles of the fallacy industry with polemical and philosophical industries; Suspicious premises and illusions of polemical grounds; That is. the famous premises of the suspect. and the premises of the general certainty. the foundations of this industry; and tricking and creating false assumptions in the audience. creating similes and arguments in argumentative and philosophical premises. false imagination in the face of truth. and false pretense are the goals of this industry. From the premises of taking "Mahaki" and "Mushbahah" in Kitab al-Jdal. and the tendency towards accepting the opposite of things as the goal of fallacy in the work of Fiqwanin Al-Sha'ara'. and taking a simile as the goal of poetry in this work. the following conclusions can be inferred: a) The absence of illusion is explained in sensual powers; Because illusion is one of the goals of fallacy. b) the generality of "mock" and "suspicious"; As an end. it clarifies the fallacy. The objective of imitation is the conditional validity of an object from the simile. and the objective of misleading is its unconditional validity. This shows the use of imaginations and examples in line with misleading goals. This application is one of the roles of the imaginary power over the fallacy in the epistemological field. The definition of fallacy in Kitab al-Maghlata "Imagining falsehood in the form of truth. and misrepresenting human beings in the position of falsehood" with the two components of separating the form of falsehood from falsehood. and combining the form of truth with falsehood. parallel to the detailed and combined function of the power of imagination in the field of customs. the wide range of the power of imagination in the application of the powers of perception. It shows similarities and differences. By means of the powers of taking analogies and comparisons. the power to form analogies is achieved for humans. in the case of weakness in these powers. fallacies cannot be avoided. and in the case of strength of these powers. the occurrence of fallacies can be prevented. This influence of imagination is also related to the epistemological field. Considering the wide range of imagination in the field of concepts. taking "illusion" as the goal of fallacy. the interaction of the goals of "simulation" and "mashbah" as the goal of arguing with the goal of poetry. taking fallacy as the basics of art and the necessity of teaching it to science students Certainty and desirableness are clarified in every theoretical industry. Among the situations of fallacy. lack of knowledge. ignorance. and false suspicion. and accordingly deception; Like the first meaning of certain

knowledge; It means the knowledge of the self-existence of an object. which is very difficult for the public to access. and the public through imaginary and exemplary representations of the properties and properties of things; And persuasive confirmations are achieved through the use of argumentative and rhetorical techniques. Using the art of poetry to use imaginations and examples. and argumentation and oratory to persuade. is another effect of the power of imagination on knowledge. Due to the nearness and improbability of imaginations and examples from their truth. the possibility of anad and fallacies also decreases or increases. Another meaning of special knowledge; That is. identification through the combined set is one of the aspects of education and. accordingly. it is considered as one of the signs of imitation. which indicates the wide range of functions of the imaginative power in knowledge. These two types of affectivity are also related to the epistemological field. From the preliminaries of man's sensory-imaginary existence. types of certainties. including essential and non-essential. three sensory. imaginative. and intellectual perceptions. and the public's lack of access to the truth of things in the intellectual order. it is a proof that man is in the middle order in terms of existential-knowledge. Imagination. and all polemical. oratorical. and sophist methods are placed above and below imagination due to proximity and after certainty. In this role of imagination. there is a link between the ontological domain of fantasy and its epistemological one. It seems that Sadr al-Mutalahin. inspired by the role of imagination in Farabi's philosophy. has reached the power of speech and from that to the power of prophetic imagination. and true dreams have reached the epistemological origin of the power of holiness and illumination through the power of active intellect. The source of this inspiration and its destination show the link between the ontological and epistemological domains of fantasy. Transverse intellectual weakness. as one of the two types of fallacies. is caused by the instinctive power derived from sensory. imaginary. and intellectual perceptions.

References

- The Holy Quran
- Aref. Reza. (1389). *Fallacies among Muslim philosophers*. Tehran: Basirt Publications. first edition.
- Farabi. Abi-Nasr (1413). *Aamal Al-phalsaphiyyeh*. introduction and research and suspension by Dr. Jafar Al-Yasin. Beirut: Dar Al-Manahel. first edition.
- Farabi. Abi-Nasr (1996a). *Ehsa Al-Uloom*. introduction and commentary by Dr. Ali Malham. Beirut: Al-Helal School. first edition.
- Farabi. Abi-Nasr (1404). *Al-Faz Al-Mustaamelate fi Al - Manteg*. research and introduction and suspension by Mohsen Mahdi. Tehran: Al-Zahra Publishing House. second edition.
- Farabi. Abi-Nasr (1995). *Arae ahle Al-Madinatel Al-Fazelat and the mozadateha*. introduction. explanation and comment by Dr. Ali Boulamham. Beirut: Al-Helal School.
- Farabi. Abi-Nasr (1996b). *Al-SiyasaT Al-Madaniyyat*. introduction and explanation by Dr. Ali Boulamham. Beirut: Al-Helal School. first edition.
- Farabi. Abi-Nasr (1948). *Resaleh fi the Fazael Al-Uloom and Al-Sanayea*. Heydar abad. Deccan. published by Majlis Al-Maarif Al-Kaina. second edition.
- Farabi. Abi-Nasr (1961). *Aristotle's philosophy*. research and suspension by Dr. Mohsen Mahdi. Beirut. publisher of Poetry magazine.
- Farabi. Abi-Nasr (Bita). *Ketab Al-Siyaset*. published by Louis Sheikhwali Soui. based on the Eastern and Vatican manuscripts.
- Farabi. Abi-Nasr (1405 AH). *Fosol Al-Montazae* . research and correction and suspension of Dr. Fouzi Najjar. Tehran: Al-Zahra School. second edition.
- Farabi. Abi-Nasr (1991). *Ketab Al-Mellat and Nusus Okhra*. introduction and research and suspension by Mohsen Mahdi. Beirut: Dar al-Mashrek. third edition.
- Farabi. Abi-Nasr (1967). *Mosighi Al-Kabir*. research and description of Ghattas abd Al-Malik Khasbah. reference and edition by Mahmoud Ahmad Al-Hazni. Cairo: Dar al-Kateb al-Arabi for printing.

- Farabi. Abi-Nasr (1408) . *Al-Manteghiyyat*. research and introduction by Mohammad Taghi danesh pazhoh . Qom: School of Ayat Allah al-Marashi. first edition.
- Faramarz Qaramalki. Ahad (1391). *Essay on the legacy of Muslim logicians*. Tehran: Research Institute of Humanities and Cultural Studies. first edition.
- Faramarz Qaramalki. Ahad (1387). *Methodology of Religious Studies*. Mashhad: Razavi University of Islamic Sciences. 3rd edition.

این مقاله با درجه علمی E پژوهشی پذیرفته شده است.

جاویدان خرد، شماره ۴۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۱، صفحات ۱۲۳-۱۴۷

تبیین صناعت مغالطه و نقش خیال در آن از منظر فارابی

* زینب برخوردار

** سیده مهدیه پورصالح امیری

چکیده

مسأله جستار حاضر تبیین مغالطه از دیدگاه فارابی و نقش خیال در آن است. موضوع مغالطه، امور عامه؛ مبادی آن، مشهوره مضمون و یقین توهمی و غرض آن، تخیل باطل به صورت حق است. أخذ «توهم» به عنوان غرض مغالطه از مهم ترین علل عدم أخذ آن در میان سایر قوای نفسانی، و أخذ «محاکی» و «مشبهه» در غرض از علل تداخل آن با صناعت شعر و أخذ آن به عنوان مبادی علوم است. از جمله نقش های متخیله در معرفت و مغالطه عبارت است از: استعمال تخیلات در راستای اهداف مغالطه کننده، عهده دار قوای أخذ تشابه و تباین و ضعف در آنها، استعمال تصورات تخیلی خواص امور در عوض معنای اول معرفت خاصی، استعمال مجموعه ترکیبی در معنای دوم معرفت خاصی از زمره یکی از اقسام علامات محاکات و قرار گرفتن در حیّز وجودی- معرفتی خیالی.

مقاله مستخرج از رساله دکتری با عنوان تحلیل مقایسه ای آرای فارابی و مولوی در نقش خیال بر شناخت و رفتار رشته فلسفه و کلام اسلامی، دانشگاه تهران.

* دانشیار گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشگاه تهران. رایانامه: barkhordariz@ut.ac.ir

** (نویسنده مسئول) دانشجوی دکتری فلسفه و کلام اسلامی، دانشگاه تهران. رایانامه: poorsaleh68@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۱۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۶/۲۰

کلیدواژه‌ها: مغالطه، متخیله، توهم، تخیل باطل به صورت حق.

۱. بیان مسأله

فارابی مطلوب انسان در هر صناعت نظری را منوط به حصول سه صنف از احوالات مبادی صناعات، قدرت بر استنباط لوازم و دریافت مغالطات (قوه بر امتحان آنها، کشف وجوه صواب از مغالطات و اصلاح آنها) می‌کند (فارابی، ۱۹۶۷: ۴۹۴ و ۳۷). این اصناف به عنوان شرایط سه‌گانهٔ تعلیم معلّم صناعات یقینی (نظری، علمی، و منطقی) نیز معرفی می‌شوند (همو، ۱۴۰۸، ج ۱: ۳۹۳). پژوهش حاضر به یک صنف از مطلوبات انسان در صناعات نظری یعنی تبیین مغالطه می‌پردازد. مسألهٔ تبیین صناعت مغالطه با مباحث چیستی مغالطه، مواضع، علل بروز مغالطه و مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر مغالطه مانند خیال مرتبط می‌شود؛ از اینرو پژوهش حاضر به تمام مباحث فوق می‌پردازد.

تحلیل چیستی مغالطات، مواضع و علل رخداد مغالطات و نقش خیال در آنها به جلوگیری از تغلیط از طریق ورزیدگی در کشف و استنباط وجوه حق و اصلاح خلل و خدعه در آنها (همو، ۱۹۶۷: ۳۷؛ ۱۴۰۸، ج ۱: ۳۹۳)، آگاهی به جمیع امور بازدارنده از حق و تنبه بر مغالطات (همو، ۱۹۶۱: ۸۰) کمک می‌کند؛ بنابراین در صورت فقدان این صناعت، انسان با وجود مزین شدن به تمام صناعات قادر به وصول حق نخواهد بود.

در پژوهش حاضر ابتدا به تعریف مغالطه پرداخته می‌شود، آنگاه به تبع پیوستگی مباحث مطرح شده در حوزهٔ چیستی مغالطات در اثر الامکنهٔ المغلطه، مواضع رخداد مغالطه مانند نشاء حسی - خیالی انسان، جهل و به تبع خدعه مورد بررسی قرار می‌گیرد. در اثنای بحث از مواضع مغالطه نیز از تأثیر و نقش قوه متخیله در معرفت خاصی و خدعه عامی سخن گفته می‌شود و در ادامه به علل رخداد مغالطات و تعلق مغالطه به مرتبت وجودی - معرفتی خیالی پرداخته می‌شود.

۲. پیشینه پژوهش

طبق جستجوی نگارنده در حوزه بررسی پیشینه مغالطه از دیدگاه فارابی، کتابی با عنوان «مغالطه پژوهی نزد فیلسوفان مسلمان» و مقاله‌ای با همین محتوا؛ متها در مقایسه با ارسطو با عنوان «مقایسه آراء فارابی و ارسطو در المنطقیات و ارغنون درباره مغالطات» نگارش یافته است.

در کتاب «مغالطه پژوهی نزد فیلسوفان مسلمان» به رویکرد، تعریف، اقسام و مثال‌های مغالطه از دیدگاه ارسطو، فارابی، ابن‌سینا، غزالی، سهروردی، فخر رازی، ابهری، خواجه طوسی و کاتبی قزوینی پرداخته شده است. تمرکز در این اثر بر الامکنه‌المغلطه فارابی است. بنابه گزارش نویسنده، فارابی به تعریف مغالطه تصریح نکرده است؛ اما می‌توان از عبارت او تعریفی از مغالطه مبنی بر «زایل شدن ذهن از صواب در اموری که می‌خواهد بداند و ایجاد زمینه‌ای برای اینکه باطل، حق پنداشته شود و با حق مشتبه شود» استنباط کرد. او در عبارتی مختصر مغالطه را به «عدم تمیز بین شیء و شبیه آن» تعریف کرده و مغالطات اعم از قیاسی و خارج از قیاسی (مغالطات روانی) را مقسم مغالطات و مواضع رخداد آن‌ها قرار داده است. او تقسیم مغالطات به لفظی و معنایی را به‌عنوان علل وقوع مغالطه ملاک تقسیم‌بندی و تحلیل مغالطات لحاظ کرده است (عارف، ۱۳۸۹: ۵۹-۳۳؛ ۱۳۸۵: ۱۷۰-۱۵۵).

پژوهش حاضر در راستای هدف تبیین مغالطه به بررسی چستی مغالطات در گستره تمام آثار در دسترس فارابی می‌پردازد؛ زیرا گاهی مبحث چستی رهنمون‌کننده به مسائل دیگر حوزه تبیین مانند سازوکار شکل‌گیری و فرآیند حدوث مغالطات است؛ مانند چستی مغالطه در کتاب الامکنه‌المغلطه که عبارت است از: «تخیل الباطل بصورة الحق و تلبس علی الانسان موضع الباطل» (فارابی، ۱۴۰۸، ج ۱: ۱۹۶). علاوه بر مبحث چستی پرداختن به مسائلی از جمله علل رخداد مغالطه اعم از ذاتی (نقص فطری قوا) و عرضی (مغالطات خارج از قیاس و جزء قیاس) (همو، ۱۴۰۸، ج ۱: ۱۹۷؛ ۱۴۱۳: ۲۹۴؛ ۱۹۴۸: ۱۰)، نقش قوه متخیله و خیال در آن به‌عنوان مهم‌ترین علل شکل‌گیری مغالطه در انفصال صورت باطل از باطل و ترکیب آن با حق (همو، ۱۴۰۸، ج ۱: ۱۹۶؛ ۱۹۹۶b: ۲۴، ۱۴۰۵: ۲۸؛ ۱۹۹۵: ۸۲) و به‌عنوان یکی از مهم‌ترین موارد تعلیم در حوزه تخیلات و اقناعات (همو، ۱۴۱۳: ۱۸۵-۱۸۴ و ۱۶۷؛ ۱۹۹۶b:

۹۸-۹۹؛ ۱۹۹۵: ۱۴۶-۱۴۳) و مواضع رخداد آن از مهم‌ترین مسائل تبیین مغالطه محسوب می‌گردد که در پژوهش حاضر به آن پرداخته می‌شود.

۳. چیستی صناعت مغالطه

مبحث چیستی صناعت مغالطه مقدمه‌ای جهت ورود به مسائل محوری تبیین مغالطات همچون نحوه فرآیند شکل‌گیری مغالطات، علل رخداد، مواضع جولان آن‌ها و نقش آن‌ها در معرفت محسوب می‌شود. با این وجود از پرداخت فارابی به چیستی صناعت مغالطه در کتاب الامکنه المغلطة «تخیل الباطل بصورة الحق و تلبس علی الانسان موضع الباطل» (فارابی، ۱۴۰۸، ج ۱: ۱۹۶)، نحوه شکل‌گیری مغالطه در انفصال صورت باطل از باطل، پوشاندن باطل با صورت حق و مهم‌ترین یا یکی از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر حدوث آن یعنی خیال استنباط می‌شود؛ علاوه بر آن هدف صناعت مغالطه در اثر فی قوانین صناعة الشعراء؛ یعنی «توهم»^۱ (همان: ۴۹۴) که سوق مخاطب به سمت قبول نقیض اموری است که موجود، غیر موجود، و غیر موجود، موجود توهم شود، تبیین‌کننده عدم أخذ توهم به عنوان یکی از قوای نفسانی و ادراکات آن‌هاست؛ زیرا هر یک از قوای حساسه، متخیله و ناطقه عهده‌دار اکتساب نوع ادراک مختص خویش هستند (همو، ۱۹۹۶b: ۸۰ و ۲۵-۲۴: ۸۰؛ ۴۰۵: ۲۸؛ ۱۹۹۵: ۸۴-۸۲ و ۹۵)؛ درحالی که «توهم» ادراکی کاذب در تقابل با ادراکات صادق حاصل شده از قوای نفسانی محسوب می‌شود که سبب و هدف مغالطه می‌گردد (همو، ۱۴۰۸، ج ۱: ۳۷۴-۳۷۲)؛ بنابراین مباحث چیستی مغالطات به علت نقش مبنایی در چگونگی سازوکار شکل‌گیری مغالطه مبین یکی از عوامل مهم مؤثر در شکل‌گیری مغالطات و تبیین‌کننده عدم أخذ توهم به عنوان یکی از قوای نفسانی است؛ لذا چیستی مغالطه دارای ارزش معرفتی در پژوهش حاضر است.

فارابی در آغاز کتاب الامکنه المغلطة بعد از فراغت از مباحث قیاس به تعریف متفاوت این صناعت نسبت با سایر آثار می‌پردازد. او در آثار دیگر به مبادی، اشکال و غایت مغالطه که «تلبس»، «توهم»، «تحریر»، «تضلل» و «تغلط» می‌باشد، پرداخته است؛ اما در این کتاب

با بیان متفاوتی به تعریف مغالطه میپردازد. «تخیل الباطل بصورة الحق و تلبس علی الانسان موضع الباطل فیما یقصد علمه، فیقع فیه من حیث لایشعر» (همو، ۱۴۰۸، ج ۱: ۱۹۶). هسته اصلی تعریف مغالطه شبیهسازی است. شبیهسازی میان حق و باطل به‌آینده انفصال صورت باطل از باطل و ترکیب آن با صورت حق از طریق قوای اخذ تشابه و تباین صورت می‌گیرد تا ناظر قدرت تمییز خود را در تشخیص حق از باطل از دست دهد (همو، ۱۴۱۳: ۳۷۴-۳۷۲ و ۳۸۷).

فارابی در کتاب‌الجدل صناعت سوفسطائی را محاکی، مشبهه، مظنون صناعت جدل و به‌عنوان فلسفه توهمی معرفی میکند (۱۴۰۸، ج ۲: ۱۸۱). این تعریف از مغالطه، تعریف از طریق غایت است. او می‌گوید: گاهی تعاریف با مؤلفهها و اجزای خارج از حدود حقیقی تعریف میشوند که عبارتند از: غایت، فاعل و موضوع (چیزی که محدود در آن است) (همان، ج ۱: ۲۹۶).

فارابی مبادی صناعت سوفسطائی را به‌تبع مبادی کلی فلسفی، مقدمات کلی موهمه یعنی صادق انگاری مقدمات کاذب عنوان می‌کند؛ به‌عبارتی در صناعت سوفسطائی، مقدمات کاذب براساس تعریف توهم مبنی بر ادراک غیرموجود انگاری موجودات و موجود انگاری غیرموجودات (همان، ج ۲: ۱۸۱)، صادق انگاشته می‌شوند و به همین منوال است مبادی صناعت سوفسطائی در نسبت با جدل که دارای مقدمات مشهوره وهمی هستند (همانجا؛ ۳۱۱-۳۱۰). قرابت صناعت سوفسطائی با صناعت جدل به‌حدی است که هر آنچه که در جدل به حقیقت یافت شود، در سوفسطائی با تظاهر و تحریف به مقدمات مشهوره جدلی یافت میشود؛ مانند سؤال و جواب جدلی و نمونه تحریفی آن، سؤال و جواب سوفسطائی (همو، ۱۴۰۸، ج ۱: ۳۵۸ و ۳۱۱؛ ۱۹۹۶a: ۳۹)، و مقدمات مشهوره حقیقی جدلی و نمونه تحریفی آن، مقدمات سوفسطائی. از جهت قرابت زیاد جدل و سوفسطائی، غرض نهایی سوفسطائی، توهم علم، حکمت، سعادت قصوی و خیرات جاهلی اعم از مال، کرامت، مدح و ... می‌باشد^۲ (همو، ۱۴۰۸، ج ۱: ۳۷۴-۳۷۲). موضوع

مغالطه نیز مانند صناعت جدل و صناعت فلسفه، امور عامه است، و تمایز این صناعات از یکدیگر براساس مبادی، معرفت و غایت آن‌ها می‌باشد.

۱،۳- غایت مغالطه

غایت شکل‌گیری مغالطه از طریق شبیه‌سازی میان حق و باطل، گمراه کردن و فریب دادن از طریق پوشاندن موضع باطل، «تمویه» به معنای تقلب و وارونه جلوه دادن حق، «المخرقة» به معنای حيله‌گری در تلبس حق، «تلبس» به معنای پوشاندن وجهه حق و تحریف آن، و ایجاد توهم حکیم و علیم بودن در نفس متکلم می‌باشد (همو، ۱۹۹۶a: ۴۵ و ۴۰-۳۹؛ ۱۴۰۸، ج ۱: ۱۲؛ ۳۱۱-۳۱۰ و ۳۷۲-۳۷۱). یکی دیگر از مواضعی که فارابی در آن از هدف مغالطه سخن می‌گوید، مبحث شعر به‌عنوان یکی از مخیلات^۳ است. فارابی در بیان تفاوت میان مغالطه‌کننده با محاکمی می‌گوید: هدف مغالطه به‌غلط انداختن مخاطب و سوق او به سمت قبول نقیض امری است تا خیال فرد موجود را غیرموجود و غیرموجود را موجود توهم کند؛ اما هدف محاکمی ایجاد توهم نقیض نیست؛ بلکه معطی شبیه امر به ذهن آدمی است (همان: ۴۹۴).

فارابی حصول این صناعت را برای انسان سبب ایجاد قدرت بر تشکیل مقدمات مشهوره ظاهری در قالب قیاس حقیقی، مقدمات مشهوره حقیقی در قالب قیاس ظنی، مشهوره ظاهری در قالب قیاس ظاهری و به‌تبع تمییز میان قیاس حقیقی از غیرحقیقی می‌کند؛ و آن را در جهت ابطال موضع مجیب و حفظ موضعی که سائل درصدد ابطال آن است، به‌کار می‌برد (همو، ۱۴۰۸، ج ۱: ۳۷۲-۳۷۱). ابطال موضع مجیب و حفظ موضع سائل از سوی مغالطه از صنف جدلی برخلاف مؤلفه‌های مقوم صناعت جدل در تصحیح اقوال و اوضاع ایقاع ظن قوی در قالب گفتگوی دو طرفه مجیب که عهده‌دار حفظ وضع و سائل که عهده‌دار ابطال وضع است، می‌باشد (همو، ۱۴۰۸، ج ۱: ۳۵۸ و ۳۱۱؛ ۱۹۹۶a: ۳۹). به‌عبارتی غایت صناعت مغالطه از صنف جدل برخلاف غایت صناعت جدل درصدد ابطال موضع مجیب و حفظ موضع سائل است.

۲،۳- نقش قوه متخیله در تعریف و شکل‌گیری مغالطه

تعریف فارابی از مغالطه در آغاز کتاب الامکنه المغلطه «و تخیل الباطل بصورة الحق و تلبس علی الانسان موضع الباطل فیما یقصد علمه فیقع فیه من حیث لایشعر» (همو، ۱۴۰۸، ج ۱: ۱۹۶) که به نظر میرسد برگرفته از آیهی قرآنی «ولا تلبسوا الحق بالباطل و تکتبوا الحق و اُتتم تعلمون» باشد (بقره: ۴۲) دارای چندین نکته است:

این تعریف از مغالطه، فرآیند شکل‌گیری آن را نشان می‌دهد؛ یعنی انفصال صورت باطل از باطل و ترکیب صورت حق با باطل. ترکیب و تفصیل رسوم از وظایف قوه متخیله محسوب می‌شود (فارابی، ۱۹۹۶b: ۲۴، ۱۴۰۵: ۲۸؛ ۱۹۹۵: ۸۲). قوای أخذ تشابهات و تباینات به‌عنوان یکی از ابزارهای اولی استنباط قیاسات (همو، ۱۴۰۸، ج ۱: ۴۴۷) به انسان قدرت ایجاد ارتباط میان امور، اتصال صغری و کبری و استنباط نتیجه را می‌دهد (همو، ۱۹۹۱: ۵۱-۵۰؛ ۱۴۰۸، ج ۱: ۲۲۸-۲۲۷). این قوا مکمل یکدیگر در شناخت و سنجش امور محسوب میشوند و انسان در صورت ضعف در این قوا به دام مغالطه می‌افتد. فارابی در آراء اهل المدینه الفاضله به‌غیر از دو اثر دیگر که قوه متخیله را محفظه رسوم محسوسات معرفی کرده است، آن را اینطور معرفی می‌کند: «محفظه آنچه که در نفس از محسوسات بعد از غیبت آنها از حواس ترسیم می‌شود»، بیان فارابی در این اثر که آخرین اثر او می‌باشد، دقیق‌تر از سایر آثار اوست. در آثار دیگر به محفظه رسوم محسوسات تصریح شده است؛ اما بیان فارابی در این اثر، عام‌تر از آثار پیشین به‌نظر می‌رسد و می‌توان علاوه بر رسوم، الفاظ^۵ و به‌تبع مفاهیم آنها را نیز به‌عنوان جانشین رسوم بر اثر تداوم استفاده از آنها داخل در مجموعه اموری کرد که در ذهن انسان بعد از مواجهه با محسوسات متبادر می‌شود؛ بنابراین می‌توان قوه متخیله را مخزن الفاظ و معانی رسوم، و قوای أخذ تشابه و تباین را از جمله قوای تحت قوه متخیله و کارکردهای آن محسوب کرد.

۳،۳- جهل؛ جولانگاه رخداد مغالطه

فارابی در عبارتی که به تعریف مغالطه در کتاب الامکنه المغلطه می‌پردازد به عوامل شکل‌گیری مغالطه نیز اشاره می‌کند: «فینبغی الآن أن یقول فی الامکنه التي فیها یغلط الناظر فی الشیء، و فی الأمور التي شأنها أن تزیل الذهن عن الصواب من کل ما یطلب ادراکه، و تخیل الباطل بصورة الحق، و تلبس علی الانسان موضع الباطل فیما یقصد علمه» (فارابی، ۱۴۰۸: ۱/ ۱۹۶). از این عبارت نکاتی برداشت می‌شود.

الف) امکان بروز مغالطه در هر آنچه که انسان قصد علم به آن را داشته باشد، وجود دارد. انسان می‌تواند پیش از به مغالطه‌افتادن با کسب آگاهی، خبرگی و کارآموزی در صناعت جدل به تمام رهنیهای مغالطه پی ببرد؛ یعنی به‌ازای هر امر حق و علمی، باطل و جهلی وجود دارد.

ب) ناظری گرفتار مغالطه می‌شود که به‌وجهی باطل آگاهی نداشته باشد؛ به‌عبارتی جهل داشته باشد. اما در صورت ورزیدگی در صناعت جدل - که از فواید نخست این صناعت است - گرفتار مغالطه نخواهد شد.

ج) با توجه به عبارت فارابی، دو قسم باطل وجود دارد. باطلی که وجهی بطلان آن آشکار است و باطلی که وجهی بطلان آن پنهان است. تشخیص قسم نخست آسان است. در قسم دوم، وجهی باطل پوشیده می‌شود و بر باطل، صورت حق پوشانده می‌شود تا اینچنین اشخاص ظاهربین با دیدن صورت حق به علت جهل به حاق حقیقت در دام مغالطه گرفتار شوند؛ بر این اساس عبارت «تخیل الباطل بصورة الحق و تلبس علی الانسان موضع الباطل»، وجه اشتراک تمام مغالطات محسوب می‌شود و مغالطه‌کاران می‌توانند با شبیه‌سازی از طریق انفصال صورت باطل و ترکیب صورت حق با ضمیر باطل، آن را در قالب حق به مخاطبین عرضه کنند.^{۱۶} این امور و امکان، قدرت تشخیص حق را از باطل سلب می‌کند و ناظر را به دامان مغالطه می‌افکند.

یکی از ویژگی‌ها و لوازم گریزناپذیر ادراکات حسی - خیالی و عوامل مغالطه، جهل است. فارابی جهل را به دو صنف جهل از جهت عدم و حال منقسم می‌سازد. جهل از جهت حال مانند این است که قضیه‌های در حقیقت موجه باشد و انسان آن را سالبه

بینگارد و بالعکس. این صنف از جهل یکی از مواضع مغالطات به نام تبکیت را تشکیل می‌دهد. مغالطه تبکیت، انتاج نقیض وضع اولی است (همو، ۱۹۶۱: ۸۱). او در توضیح جهل از جهت عدم میگوید: زمانی این قسم از جهل رخ میدهد که انسان نه به ایجاب و نه به سلب قضیه، اعتقادی ندارد. موضع انسان در قبال جهل از طریق عدم یا شک نسبت به موجودیت یا لاموجودیت چیزی است یا ندانستن امری به‌طور مطلق است؛ لذا حالت شکی نیز بر او مستولی نمیشود. به‌نظر میرسد غرض تحبیر از صناعت سوفسطائی که عبارت از مستولی شدن حالت حیرت ناشی از ندانستن اعتقاد صحیح است (همان: ۸۲-۸۱)، به صنف تشکیکی عدمی جهل مرتبط میشود. از میان این دو صنف جهل، ظن مضاد علم متعلق به جهل از طریق حال است^۷ (همو، ۱۴۰۸، ج ۲: ۴۶۸، ۴۶۷).

۱،۳-۱- خدعه؛ از جمله مواضع جهل

یکی از مواضع جهل و ظنون کاذب که جولانگاه مغالطه را میسازند، خدعهها هستند. فارابی معرفت را به سه صنف معرفت عام، خاص و بالفعل تقسیم میکند. معرفت بالفعل: معرفتی است که علم به هر دو مقدمه‌ی صغری و کبری وجود دارد و با علم به آنها نتیجه استخراج میشود. معرفت عامی: معرفت عام به وجود طرف اول موضوع نتیجه را شامل میشود. معرفت خاصی: فارابی برای معرفت خاصی چندین معانی ذکر کرده است: الف) معرفت نفسی وجود شیء. از دیدگاه فارابی انسان توان شناخت حقیقت و ائیت اشیاء را ندارد (همو، ۱۴۱۳: ۳۷۵-۳۷۴). ب) تصور خاصه نفسی شیء. مقصود از این معنا، لوازم و خواص اشیاء است. فارابی شناخت اشیاء را تنها از راه شناخت لوازم و خواص آنها میسر میداند (همان: ۳۷۵-۳۷۴). ج) شناخت امر جزئی از طریق مجموعه‌های که جزئی به آن متعلق است. د) علم به طرف اکبر نتیجه؛ در صورتی که علم انسان به موضوع نتیجه، علم اختصاصی باشد (همو، ۱۴۰۸، ج ۲: ۴۸۴). به‌ازای هر یک از معارف، خدعه

و ظن مضاد با آن معرفت وجود دارد. خدعه مضاد خدعه عامیه، خدعه خاصیه و خدعه بالفعل است.

خدعهی عامی: خدعههای است که در قیاس و خارج قیاس واقع میشود؛ مانند توهومات در مبادی علوم که ظن کاذب عامی یا همان جهل عامی است. در خدعهی عامی، انسان علم خاص به قیاس دارد؛ اما دارای علم عام به آن قیاس نیست؛ بنابراین نسبت به قیاس جهل عام دارد. خدعه خاصی (ظن کاذب خاص): خدعههای است که تنها در قیاس واقع میشود. علم در این قسم، علم عام است. خدعهی بالفعل: خدعههای است که در قیاس روی میدهد و به نام قیاس علامت خوانده میشود. این قیاس، قیاس خطبی مظنون است و نتیجهی ظنی ارائه میدهد؛ در حالی که در حقیقت منتج نیست (همان: ۴۸۹-۴۸۷)؛ بنابراین به ازای هر یک از معارف عامی، خاصی و بالفعل، خدعهی عامی، خاصی و بالفعل وجود دارد.

به ازای هر یک از معانی معرفت خاصی می توان خدعه، جهل و به تبع مغالطاتی را پیش بینی و کشف کرد و برای جلوگیری از رخداد آنها چاره های اندیشید؛ به عنوان نمونه اولین معنای معرفت خاصی (وجود نفسی شیء): بدیهی است تا زمانی که انسان به شناخت وجود نفسی امری نائل نشود و به شناخت از طریق تخیلات^۱ و مثالات مختلف بسنده کند، از حقیقت دور میشود و به ازای این دوری، امکان رخداد مغالطه و عناد گریزناپذیر خواهد بود؛ از همین روی فارابی در شناخت اشیاء از راه لوازم آنها، وقوع اختلاف در ماهیات را گریزناپذیر میداند؛ زیرا هر یک از انسانها، لازمه یا خاصه های از امری را درک میکنند که با ادراک شخص دیگر متفاوت است (همو، ۱۴۱۳: ۳۷۵). این طریق یکی از اقسام علامات (همو، ۱۴۰۴: ۸۸) و به تبع یکی از اقسام گستردهی محاکات محسوب میشود. معنای دیگر معرفت خاصی (شناسایی از طریق عضو مندرج در مجموعه های) نزدیک به طریق قسمتی است که آن هم یکی از اقسام علامات جهت شناسایی امور محسوب میشود (همان: ۹۲).

۱،۳-۱-۱- نقش قوه متخیله در معرفت خاصی و خدعه عامی

محاکات به‌عنوان یکی از وظایف قوه متخیله از میان سایر قوای نفسانی اعم از حساسه (همو، □۱۹۹۶: ۲۳-۲۴؛ ۱۴۰۵: ۲۸؛ ۱۹۹۵: ۸۲)، حاس مشترک (همو، ۱۹۹۵: ۸۴-۸۳ و ۹۵)، ناطقه (همو، □۱۹۹۶: ۲۳-۲۴؛ ۱۴۰۵: ۲۹-۳۰؛ ۱۹۹۵: ۸۲) و نزوعی (همو، □۱۹۹۶: ۸۱-۸۰؛ ۱۴۰۵: ۲۹-۲۸؛ ۱۹۹۵: ۸۵-۸۲)، أخذ نمونه و نظایر از تمام مواردی است که قوه متخیله آن‌ها را به همان صورت حقیقی‌اشان نمی‌پذیرد؛ بلکه آن‌ها را به‌وسیلهی صور مخزون دارای شأن حکایت‌گری پذیرش می‌کند (همو، ۱۹۹۵: ۱۰-۱۱، ۱۰۷-۱۰۴، ۱۴۳؛ همو، ۱۹۶۷: ۱۰۵). فارابی غایت محاکات را أخذ نظایر اموری؛ مانند تصویر امور در اجسام صیقلی بیان می‌کند (همو، ۱۴۰۸، ج ۱: ۴۹۴). براساس نقش محوری شبیه و نظیر در چیستی محاکات و بیان فارابی در تعریف قوه متخیله در آراء اهل‌المدینه‌الفاضله که نشان‌دهنده گستره متخیله در حوزه الفاظ و به‌طریق اولی مفاهیم آن‌هاست، گستره محاکات شامل هرگونه حکایت‌گری، انتقال مفاهیم از صورتی به صورت مأنوس‌تر، ابدالات، تشبیهات و علامات می‌شود. یکی از مهم‌ترین مصادیق محاکات به‌تناسب بحث در این موضع، تخیلات، مثالات و قسمت به‌عنوان یکی از انحاء تعلیم است که به‌عنوان علامات - به محض حضور آن‌ها در ذهن مفهوم مدنظر و مرجعشان در ذهن حاضر میشوند (همان، ج ۲: ۱۰) - نقش مهمی را در شناسایی امور ایفا می‌کنند. قسمت یکی از انحاء تعلیم است که به‌هنگام دشواری فهم از آن استفاده می‌کنند. این دشواری به‌سبب مشارکت آن امر با امور دیگر در یک مجموعه است؛ برای تسهیل و تدقیق فهم، آن امر عام را به‌واسطهی اموری اختصاصی هر کدام تقسیم می‌کنند تا فرد به شناسایی امر مورد نظر نائل گردد.

یکی از مسائل در حوزه تخیلات و مثالات، گریزناپذیری تخیلات و مثالات از عناد و مغالطه است. فارابی تفهیم و ایقاع تصدیق را از دو طریق میسر می‌داند. طریق عقلی اشیاء و تصدیق برهانی یقینی مختص خواص است، و تخیل به‌آینده مثالات و محاکات از ذات اشیاء و تصدیق اقناعی خطبی جدلی مختص جمهور مردم می‌باشد (همو، ۱۴۱۳:

۱۸۵- ۱۸۴ و ۱۶۷؛ ۱۹۹۶b: ۹۹-۹۸؛ ۱۹۹۵: ۱۴۶-۱۴۳). شناخت ذات اشیاء و تصدیق یقینی مجالی برای بروز عناد باقی نمیگذارد؛ اما بستر حوزه‌های شناختی مثالی و محاکمی، زمینه را برای رخداد عناد، چه از طریق مغالطه و چه از طریق سوء فهم فراهم میکنند؛ با این توضیح که هر چقدرکه محاکات و مثالات به حقیقت نزدیکتر و بنابه تصریح فارابی اتم محاکات و تخییلات باشند، مواضع عناد یا در آنها وجود ندارد یا در صورت وجود داشتن، یافتن آنها دشوار، اندک و پنهان است، و هر چقدرکه محاکات و مثالات از حقیقت دورتر باشند، به میزان دوری، مواضع عناد در آنها بیشتر و ظاهرتر، و یافتن مواضع عناد در آنها آسانتر است (همو، ۱۹۹۶b: ۹۸).

۴. علل بروز مغالطه

فارابی علت رخداد مغالطه را هم در قیاس و هم در خارج از قیاس جستجو می‌کند. حوزه‌ی خارج از قیاس، احوالات انسانی، هیئات و ملکاتی^۹ هستند که سبب زوال ذهن از صواب میشوند؛ مثل محبت و بغض. او جایگاه سخن در باب مغالطات خارج از حوزه‌ی قیاس را به کتاب بلاغت و شعر ارجاع میدهد و کتاب الامکنه‌المغلطه را مختص به مباحث مغالطات داخل قیاس میکند (همو، ۱۴۰۸، ج ۱: ۱۹۷). او متناظر با علت رخداد مغالطات در هر دو جزء قیاسی و غیرقیاسی به علل تعجب ناظر در امور کثیر انسانی و عالم می‌پردازد و می‌گوید: به علت ضعف عقلی ذاتی و عرضی انسان، انسان به شناخت امور نائل نمیشود. ضعف ذاتی عقل به علت عدم تجربه^{۱۰} معلول اموری؛ مانند کوچکی سن فرد، سفاقت و حماقت طبع، و ضعف عرضی عقل معلول عوارض نفسانی غالب بر انسان است^{۱۱} (همو، ۱۴۱۳: ۲۹۴؛ ۱۹۴۸: ۱۰). ضعف عرضی عقلی و ضعف ذاتی عقلی معلول نقصان فطری قوا، علت خارج از قیاس رخداد مغالطه محسوب میشود که عبارت از عوارض نفسانی افراطی و تفریطی منسوب به قوه نفس مانند غضب و ضعف نفس مانند رقت نفس می‌باشند (همو، فصول متزعه: ۶۵-۶۴).

فارابی به طور منسجم در اواخر کتاب الامکنه المغلطه به برخی دیگری از منشأ رخداد مغالطات در یک قسم مغالطات داخل قیاس و قسم دیگر مغالطات خارج از قیاس می‌پردازد که عبارتند از:

الف) عدم شناسایی قیاس، اصناف و مقدمات آن؛ به طوری که یا انسان‌ها قادر به شناسایی آنها نیستند یا شناخت ناقصی از آنها دارند. فارابی علت این نقص را در ترک تمرین صنعت منطق میدانند. رفع این نقص با ارتیاض و تمرین میسر میشود. مغالطه از این قسم جزء مغالطات داخل قیاس محسوب می‌شود.

ب) نقص در یکی از قوای اصلی چهارگانه یا تمام قوای چهارگانه حسی، نزوعی، تخیلی و نطقی.

فارابی علل نقص فوق را در اهمال، کم‌کاری، راحت‌طلبی، ترک تأمل امور، توانایی محدود، وجود مانع ضروری قوت قوا و نقص فطری انسان جستجو میکند. مغالطه از این قسم به عنوان علل خارج از قیاس منجر به بروز مغالطات داخل قیاسی می‌شوند. هر یک از علل فوق سبب عدم تمیز انسان در علوم مکتسب از قیاس یا لاقیاس میشوند و نتیجهی آن حیرت آدمی، شک در تمام امور، عدم امکان تصحیح امور چه نزد خود و چه نزد دیگری، ضعف انسان در قوای أخذ تشابهات و تباینات و تشخیص دلالات الفاظ می‌شود (همو، ۱۴۰۸، ج ۱: ۲۲۸-۲۲۷).

۵. تعلق مغالطه به مرتبت وجودی \hat{E} معرفتی خیالی

فارابی در کتاب البرهان پس از سخن در باب اصناف معارف تصویری و تصدیقی، و تقسیم تصدیق به یقینی، مقارب یقینی، سکون نفسی (دورترین تصدیق از یقین) و کاذب (عدم وقوع یقین در آن) به ذکر اصناف یقین می‌پردازد و آن را به ضروری و غیر ضروری تقسیم میکند. یقین ضروری و معقولات یقینی ضروری مختص امور دائم‌الوجود غیر قابل تغییر و یقین غیر ضروری مختص موجودات تغییر پذیر هستند (همان: ۲۶۹-۲۶۸).

فارابی در کتاب الخطابه اصناف یقین را برحسب اصناف ضروری به یقین اطلاق و وقتی (زایلشدنی) تقسیم میکند. او جمع ظن و یقین را در ضروری خالص اطلاق یا یقین ضروری به هیچ‌روی امکانپذیر نمیداند؛ اما امکان جمع ظن و یقین را در ضروری مشوب به امکان یا وقتی یا یقین غیرضروری میدهد (همان: ۴۵۸-۴۵۷)؛ زیرا متعلق این نوع ادراک، وجودات ممکنی هستند که در زمان حاضر وجود دارند؛ اما وجود یا عدم وجود آنها در آینده از دیدگاه انسان مشخص نیست؛ بنابراین علم انسان نسبت به وجود فعلی آنها یقین و نسبت به وجود یا لاوجود آینده‌ی آنها ظنی است.

علت عدم توان ادراک بشر به‌عنوان موجودات ممکن نسبت به وجود یا عدم وجود امور در آینده و جنس ادراکی یقینی وقتی آنها، نشئه‌ی وجودی و ملابست انسان با هیولی، استیلای قوای بدنی و نیاز و انس انسان به جسم و قوای حساسه و متخیله و به‌تبع اعتماد به ادراکات حسی و خیالی است (همو، ۱۴۱۳: ۳۷۴-۳۷۲)؛ از این جهت فارابی میگوید: «هرآنچه که نفس آن را تعقل میکند، مشوب به تخیل است» و «انسان‌ها اشیاء را به صورت متخیل ادراک میکنند؛ نه معقول» (همان: ۳۷۴ و ۳۹۱). بنابر تصریحات فارابی، ابتدای حوزه‌ی معرفت‌شناختی بر وجودشناختی مشخص می‌شود.

بر اساس نشاء وجودی - معرفتی حسی - تخیلی انسان و تقسیمات فارابی از اصناف یقین ضروری مشخص میشود که رابطهای ضروری میان وجود و ادراک برقرار است و وجود علت تعیین‌کننده‌ی مرتبه ادراکی و بالعکس محسوب میشود. انسانها به هر اندازه که از ملابست با ماده فاصله بگیرند، جوهر وجودی آنها به جوهر موجود کامل نزدیکتر و به‌تبع به ادراک فراتر از حس نائل میشوند (همو، ۱۹۹۵: ۴۱-۴۰؛ ۱۴۱۳: ۳۷۴-۳۷۳). تقسیم سه‌گانه‌ی ادراکی حسی، تخیلی و عقلی تابع متعلق ادراک و مرتبه وجودی آن است (همو، ۱۹۹۶b: ۴۲؛ ۱۹۹۵: ۴۳-۴۲)؛ بنابراین ادراک حسی متعلق به وجود حسی، جمال، بهاء و به‌تبع لذت حسی، و ادراک عقلی تابع وجود عقلی، جمال، بهاء و لذت عقلی میباشد.

پیش از وصول به مرتبت وجودی - معرفتی عقلی، اموری وجود دارند که انسان به واسطه‌ی آنها از غلط، تنازع، تضاد و تحیر ایمن نخواهد بود. علت ایمن نبودن به ملا بست با ماده برمیگردد. تمام طرق معرفتی جدلی، خطابی و سوفسطائیه که به عنوان مصحح امور کاذب به کار میروند (همو ۱۴۰۸، ج ۱: ۶۰۵)، در مرحله وجودی - معرفتی پیش از عقل؛ یعنی وجودی - معرفتی خیالی روی میدهند. بستر وجودی - معرفتی خیالی، محل ماده و لوازم آن اعم از تنازع، تکاثر و تصحیح است.

نتیجه گیری

هسته اصلی مغالطه در آثار فارابی در موضوع، مبادی و غایت خلاصه می شود. امور عامه مبادی مشترک صناعت مغالطه با صناعات جدلی و فلسفی را تشکیل می دهند. مبادی این صناعت، مقدمات مظنون و وهمی مبادی جدلی؛ یعنی مقدمات مشهور مظنون و مقدمات موهمه کلی یقینی، و غایت این صناعت، خدعه و ایجاد گمان باطل در مخاطب، ایجاد تشبیه و تحکیم در مقدمات جدلی و فلسفی، ادراک تخیلی باطل در صورت حق و پوشاندن موضع باطل است. از أخذ «محاکی» و «مشبهه» به عنوان غایت مغالطه در کتاب الجدل، أخذ معطی شبیه به عنوان هدف صناعت شعر در اثر فی قوانین صناعة الشعراء و سوق به سمت قبول نقیض امور به عنوان غایت مغالطه در این اثر نکاتی استنباط می شود از جمله: عام بودن أخذ مفاهیم «محاکی» و «مشبهه» و تبیین عدم أخذ توهم در میان سایر قوای نفسانی؛ زیرا توهم از اهداف مغالطه محسوب می شود. هدف محاکی، اعتبار بشرطی از شبیه و هدف مغالطه کننده، اعتبار لابشرط آن است. این امر می تواند نشان دهنده کاربرد و استعمال تخیلات و مثالات در راستای اهداف مغالطه کننده باشد. این کاربرد یکی از نقش های قوه متخیله بر مغالطه در گستره معرفت شناختی را نشان می دهد.

تعریف مغالطه در کتاب الامکنه المغلطه با دو مؤلفه ترکیبی و تفصیلی نشانگر گستره وسیع قوه متخیله در کاربرد قوای أخذ تشابهات و تباینات است که این امر از جمله

تأثیرات قوه متخیله را بر تشکیل قیاسات، وقوع مغالطه در صورت ضعف این قوا و جلوگیری از رخداد مغالطه در صورت قوت این قوا را نشان می‌دهد. این تأثیرپذیری از متخیله نیز به حوزه معرفت‌شناختی ارتباط می‌یابد. با توجه به دامنه گسترده قوه متخیله در حوزه مفاهیم، أخذ «توهم» در غایت مغالطه، و تداخل غایت «محاکی» و «مشبهه» به‌عنوان غایت جدل با غایت صنعت شعر، أخذ صنعت مغالطه به‌عنوان مبادی صناعات تبیین می‌شود.

از جمله مواضع تغلیط که بستر رخداد مغالطه را فراهم می‌کنند، عدم معرفت، جهل و به‌تبع خدعه می‌باشد؛ مانند معنای اول معرفت خاصی (علم به وجود نفسی شیء) که وصول به آن برای جمهور مردم بسیار دشوار می‌باشد، و جمهور از طرق تصورات تخیلی و مثالی خواص امور و تصدیقات اقناعی به شناسایی امور نائل می‌شوند. استفاده از این طرق شناسایی یکی دیگر از تأثیرات قوه متخیله را بر معرفت نشان می‌دهد. شایان‌ذکر است که به ازای بُعد و قُرب این تخیلات و مثال‌ات از حقیقتشان، امکان رخداد عناد و مغالطه نیز بیشتر و کمتر می‌شود. معنای دیگر معرفت خاصی که شناسایی از طریق مجموعه ترکیبی است، یکی از انحاء تعلیم و به‌تبع از زمره علامات محاکاتی محسوب می‌شود که این قسم از معرفت نیز نشانگر گستره وسیع قوه متخیله در معرفت است. علاوه‌براین موارد با توجه به حیّز وجودی حسی - خیالی انسان، اصناف یقین اعم از ضروری و غیرضروری، ادراکات سه‌گانه حسی، تخیلی و عقلی، و عدم دسترسی جمهور مردم به حقیقت اشیاء در مرتبت عقلی برهانی، انسان از لحاظ وجودی \hat{E} معرفتی در مرتبت وسطی خیالی بسر می‌برد و تمام طرق جدلی، خطابی و سوفسطایی به‌ازای قُرب و بُعد از یقین در مرتبت فراتر و فروتر خیال بسر می‌برند. در این تأثیرپذیری از خیال، پیوند حوزه وجودشناختی خیال با معرفت‌شناختی آن وجود دارد.

فارابی علّت وقوع مغالطات را در هر دو جزء قیاسی مانند عدم‌شناخت یا شناخت ناقص قیاسات، و غیرقیاسی اعم از ضعف ذاتی معلول نقصان فطری قوا (عدم تجربه)، و عرضی عقل اعم از عوارض نفسانی و احوالاتی همچون اهمال‌کاری و تساهل عنوان می‌کند.

پی‌نوشت‌ها

^۱ توهّم: «لان معنی توهّم‌ناله هو آن نتخیله و هو غیر موجود و اما إذا كان موجوداً و أقمناه فی نفوسنا، فانانعلمه» (همان، ج ۲: ۱۸۱) به معنای نیست‌انگاری هست‌ها و هست‌انگاری نیست‌ها است.

^۲ فارابی در کتاب‌الجدل به تطابق تشبیهی طابق نعل به نعل صنعت سوفسطائی با صنعت جدلی اشاره می‌کند؛ به علت این تشابه بسیار قریب، فارابی صنعت جدل را صنعتی بسیار مهم در صیانت فلسفه در برابر سوفسطائی و دفاع در برابر آن می‌داند و آن را به عنوان فایده نهایی صنعت جدل طرح می‌کند (همان، ص ۳۸۲). قرابت زیاد سوفسطائی با صنعت جدل، اهمیت صنعت سوفسطائی و سوء استفاده از این صنعت نشان‌دهنده لزوم شناخت این صنعت است. اهمیت آن در حدی است که فارابی دو صنعت جدل و سوفسطائی را در کنار یکدیگر عامل شناخت جمیع اصناف مخاطبات معوقه از حق، حق‌انگاری باطل و زوال امور غلط‌انداز معرفی می‌کند (همو، ۱۹۶۱: ۸۰-۷۹).

^۳ مخیلات از محصولات قوه‌ی متخیله عهده‌دار وظایف چهارگانه‌ی مخزن رسوم محسوسات، ترکیب، تفصیل و محاکات محسوسات، معقولات، انفعالات و مزاج می‌باشد (همو، ۱۹۹۶b: ۲۵-۲۴؛ ۱۴۰۵: ۳۰-۲۸؛ ۱۹۹۵: ۸۳-۸۲ و ۱۰۴-۱۰۳). صنف مخیلات به عنوان یکی از اصناف پنج‌گانه مخاطبات (همو، ۱۹۹۶a: ۴۳) نقش تعلیم جمهور را از طریق محاکات، مثال‌ات و رسوم امور برعهده دارند (همو، ۱۴۱۳: ۱۲۱، ۱۷۷، ۱۶۷، و ۱۸۴؛ ۱۹۹۵: ۱۴۳؛ ۱۹۹۶b: ۹۷-۹۶). علت أخذ هدف مغالطه‌کننده در موضع شعر این است که هر دو صنعت معطی اموری به اذهان در جهت تعلیم هستند که این امور تعلیمی غیر از نفسیت و حقیقت امور متعلق تعلیم است.

^۴ فارابی اقوایل سوفسطائی را به سه صنف منقسم می‌سازد: الف) دارای شکل قیاسی و مقدمات مظنون مشهوره. ب) دارای شکل شبه‌قیاسی و مقدمات مشهوره حقیقی. ج) دارای شکل شبه‌قیاسی و مقدمات ظاهری مشهوره؛ بدون اینکه در حقیقت مشهور باشند. فارابی تنها صنف اول از این سه صنف را به علت صحت شکل آن، قیاس نام‌گذاری می‌کند و بر دو صنف

دیگر عنوان قیاس را به علت عدم شکل صحیح نمی‌نهد و آن‌ها را به ترتیب «مراء» و «قولا مرائیا» عنوان‌گذاری می‌کند.

^۵ فارابی به وجود محسوسات، معقولات، متصورات متخیلات در نفس، الفاظ، خطوط و نسبت میان آن‌ها تصریح می‌کند. او شأن معلّم منطق را در توجه به معقولات، دانستن ارتباط میان آن‌ها با موجودات خارج از نفس، الفاظ و دانستن نسبت آن‌ها با معقولات عنوان می‌کند (همو، ۱۴۰۸، ج ۲: ۹) و به محاکات بودن و جانشینی الفاظ در عوض معقولات اذعان می‌کند (همان، ج ۱: ۱۳-۱۲).

^۶ بر اساس تعریف و وجه اشتراک مغالطه، محوریت مغالطه در تخلیط باطل باحق از طریق صورت انجام می‌گیرد؛ لذا منطق که عهده‌دار قوانین رفع مغالطه است، در صدد رفع اشکالات صوری برمی‌آید؛ از این جهت باید گفت که منطق - به تبع منشأ مغالطه - منطق صوری است؛ لیکن فارابی به ماده استدلال‌ات نیز در منظومه فکری خود توجه داشته است. این مؤلفه در مبحث وحی، رؤیت ملک و مواضع دیگری از آثار او یافت می‌شود. اعطای ماده حق از طریق شخصی محقق می‌شود که افاضات الله تبارک‌تعالی به واسطه عقل فعال به هر دو جزء قوه ناطقه نظری و عملی و سپس به قوه متخیله او افاضه می‌شود. اعطای افاضات به عقل منفعل چنین شخصی، او را معنون به حکیم فیلسوف و متعقل تمام و اعطای افاضات به قوه متخیله چنین شخصی، او را معنون به نبی انذاردهنده و آگاهی‌بخش به جزئیات و محاکات کلیات می‌کند. چنین انسانی به کامل‌ترین مراتب انسانی و عالی‌ترین درجه‌ی سعادت نائل شده است (همو، ۱۹۹۵: ۱۲۱-۱۱۰). او همان فیلسوف کامل، رئیس اول و أخص الخواصی می‌باشد که فارابی از آن نام برده است (همو، ۱۴۱۳: ۱۸۳ و ۱۸۰).

^۷ به تبع سخن از علم و جهل، سخن از مخاطبت تعلیم و تعلّم به میان می‌آید. فارابی تعلیم را حدوث علم خاص نسبت به امری می‌داند که انسان پیش از تعلیم به آن علم عام داشته است (همو، ۱۴۰۸، ج ۲: ۴۷۵-۴۷۴). انسان به علم عام، احوالات محسوسات را می‌شناسد؛ اما جزئیات محسوس را به علم خاص و جزئی نمی‌شناسد و با تعلیم به این علم راه می‌یابد. پس افراد دارای علم عام نسبت به امور هستند و برای اکتساب علم خاص به تعلیم روی می‌آورند؛ لذا بستر مغالطه پیش از تعلیم در جهل خاص روی می‌دهد.

تخیل: سامع و ناظر به سوی طلب امری برانگیخته یا گریزان می شود؛ بدون اینکه تصدیقی صورت گرفته باشد. اکثر مردم از همین طریق اموری را دوست دارند یا از آنها خشمگین می شوند (همو، ۱۴۰۵: ۶۳ و ۶۴).^۸

^۹ ملکه هیئت است متمکن در نفس که زوال آن از نفس دشوار می باشد. این هیئت حاصل اراده، عادت و فطرت آدمی است (همو، ۱۴۰۸، ج ۱: ۵۱).

^{۱۰} فارابی تجربه را یکی از مبادی اولی علوم و مقدمات کلی یقینی غیر قیاسی در کنار طباع و برهان (همان: ۲۷۱-۲۶۹؛ ۱۹۶۷: ۹۸-۹۷) و یقین حاصل از مقدمات کلی مستفاد از تجربه را حاصل جستجو و تأمل در جزئیات محسوس کثیر و جمیع عنوان می کند (همو، ۱۴۰۸، ج ۱: ۲۷۱؛ ۱۹۶۷: ۱۰۰ و ۹۵).

^{۱۱} ضعف عرضی عقلی به قوه نزوعی مرتبط می شود. قوه ای که طلب یا فرار، اشتیاق یا کراهت و عوارض نفسانی برعهده آن است (همو، ۱۹۹۶b: ۲۴؛ ۱۴۰۵: ۲۹-۲۸).

References

- The Holy Quran
- Aref. Reza. (1389). Fallacies among Muslim philosophers. Tehran: Basirt Publications. first edition.
- Farabi. Abi-Nasr (1413). introduction and research and suspension by Dr. Jafar Al-Yasin. Beirut: Dar Al-Manahel. first edition.
- Farabi. Abi-Nasr (1996a). Ehsa Al-Uloom. introduction and commentary by Dr. Ali Malham. Beirut: Al-Helal School. first edition.
- Farabi. Abi-Nasr (1404). Al-Faz Al-Mustaemelte fe Al Logic. research and introduction and suspension by Mohsen Mahdi. Tehran: Al-Zahra Publishing House. second edition.
- Farabi. Abi-Nasr (1995). Arae ahle Al-Madinatel Al-Fazelat and the mozadateha. introduction. explanation and comment by Dr. Ali Boulamham. Beirut: Al-Helal School.
- Farabi. Abi-Nasr (1996b). Al-SiyasaT Al-Madaniyyat. introduction and explanation by Dr. Ali Boulamham. Beirut: Al-Helal School. first edition.
- Farabi. Abi-Nasr (1948). Resaleh fi the Fazaal Al-Uloom and Al-Sanayea. Heydar abad. Deccan. published by Majlis Al-Maarif Al-Kaina. second edition.

- Farabi. Abi-Nasr (1961). Aristotle's philosophy. research and suspension by Dr. Mohsen Mahdi. Beirut. publisher of Poetry magazine.
- Farabi. Abi-Nasr (Bita). Ketab Al-Siyaset. published by Louis Sheikhwali Soui. based on the Eastern and Vatican manuscripts.
- Farabi. Abi-Nasr (1405 AH). Fosol Al-Montazae . research and correction and suspension of Dr. Fouzi Najjar. Tehran: Al-Zahra School. second edition.
- Farabi. Abi-Nasr (1991). Ketab Al-Mellat and Nusus Okhra. introduction and research and suspension by Mohsen Mahdi. Beirut: Dar al-Mashrek. third edition.
- Farabi. Abi-Nasr (1967). Mosighi Al-Kabir. research and description of Ghattas abd Al-Malik Khasbah. reference and edition by Mahmoud Ahmad Al-Hazni. Cairo: Dar al-Kateb al-Arabi for printing.
- Farabi. Abi-Nasr (1408) . Al-Manteghiyyat. research and introduction by Mohammad Taghi danesh pazhoh . Qom: School of Ayat Allah al-Marashi. first edition.
- Faramarz Qaramalki. Ahad (1391). Essay on the legacy of Muslim logicians. Tehran: Research Institute of Humanities and Cultural Studies. first edition.
- Faramarz Qaramalki. Ahad (1387). Methodology of Religious Studies. Mashhad: Razavi University of Islamic Sciences. 3rd edition.